

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

УДК 341.1/8:341.01

КОЛЕКТИВНА БЕЗПЕКА ЯК ІНСТИТУТ ПРАВА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Юлія ДРОЗДОВА,

здобувач

Київського національного торговельно-економічного університету

SUMMARY

This article provides author's understanding of the category of collective security under the law of international security, investigates the place of collective security in the legal system of international security, describes the basic features of the collective security system, analyzes the current state of collective security ensuring within the universal and regional systems of collective security, and allocated the main problem of the collective security system in current state of international law progress. The author emphasizes that the current system of collective security is not perfect, but it is the foundation of the current legal world order.

Key words: collective security, collective security system, universal and regional systems of collective security, international security law.

АНОТАЦІЯ

У даній статті надано авторське розуміння категорії колективної безпеки в рамках права міжнародної безпеки, досліджено місце колективної безпеки в системі права міжнародної безпеки, охарактеризовано основні риси системи колективної безпеки, проаналізовано сучасний стан забезпечення колективної безпеки в межах універсальної та регіональної системи колективної безпеки, а також виокремлено головну проблему системи колективної безпеки в сучасних умовах розвитку міжнародного права. Автор підкреслює, що існуюча система колективної безпеки не є досконалою, проте вона є основою сучасного загальносвітового правопорядку.

Ключові слова: колективна безпека, система колективної безпеки, універсальна та регіональна система колективної безпеки, право міжнародної безпеки.

Постановка проблеми. Одним із ключових понять у практиці міжнародного спілкування є термін «колективна безпека». Його використовують як у контексті існуючої у світі ситуації у сфері міжнародної чи національної безпеки, так і у військовій, і в дипломатичній сферах. У той же час універсальне, загальновизнане визначення терміну відсутнє. Метою даного дослідження є визначення місця колективної безпеки в рамках права міжнародної безпеки як галузі міжнародного права, а також аналіз способів і механізмів підтримки міжнародного правопорядку в межах системи колективної безпеки. Об'єктом даного дослідження є колективні дії і правовідносини між суб'єктами міжнародного права з метою підтримки і укріплення міжнародної безпеки. Предмет дослідження складає система колективної безпеки та її елементи. Ряд вчених присвятив свої наукові праці дослідженню системи колективної безпеки, аналіз яких став науковим підґрунтям для написання даної статті. Серед них – В.С. Ржевська, В.М. Репецький, В.Г. Буткевич, В.М. Федоров, В.Н. Денисов, В.К. Собакін, І.І. Лукашук, Е.І. Скакунов, Г.І. Тункін, Г.В. Ігнатенко, О.І. Тіунов та ін..

Мета статті – дослідити місце колективної безпеки в системі права міжнародної безпеки, охарактеризувати основні риси системи колективної безпеки, проаналізувати сучасний стан забезпечення колективної безпеки в межах універсальної та регіональної системи колективної безпеки.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, надзвичайно ґрунтовний аналіз розуміння колективної безпеки науковцями різних країн та правових шкіл провела В.С. Ржевська, тому, не вдаючись до подробиць дослідження, наведемо лише головні тези. Зокрема, вона зазначає, що «можна виокремити наступні спільні риси в розкритті поняття колективної безпеки українськими та російськими авторами: перелік ознак або елементів системи колективної

безпеки; констатація того, що система колективної безпеки перебуває в історичному розвитку, проте при огляді цього розвитку – зосередження на положеннях Статуту ООН як на його сучасному етапі та найбільшому досягненні; визначення рівнів системи колективної безпеки – універсального та регіонального, – або визнання існування окремих систем колективної безпеки – універсальної та регіональних; розкриття змісту поняття «колективної безпеки» через його співвідношення з такими поняттями, як «міжнародна безпека», «глобальна безпека», «колективна самооборона», «право міжнародної безпеки» тощо» [1].

Вона також стверджує: «Українські та російські автори в основному додержують спільного підходу до визначення колективної безпеки як до системи дій, що мають міжнародно-правову основу і спрямовані на підтримання та відновлення міжнародного миру. Підходи авторів із країн західної Європи та Америки порівняно більш різноманітні, але їх узагальнення дозволяє виділити принаймні два елементи колективної безпеки: 1) юридичні зобов'язання з підтримки миру, 2) відповідна організація міжнародно-правового примусу (звідки впливає потреба в інституційному механізмі). Можна також стверджувати, що в найбільш загальних рисах українські та російські вчені розглядають колективну безпеку як «діяльність» суб'єктів, спрямовану на підтримку миру, а західні – як «простір», в якому суб'єкти об'єдналися на основі юридичних зобов'язань із підтримки миру» [1].

Підтримуючи всі перераховані вище характеристики колективної безпеки, доцільно зауважити на певній односторонності, що притаманна всім розглянутим підходам. Актуальні теоретичні міжнародно-правові концепції спрямовані на пізнання об'єкту в середовищі, в якому він перебуває, з урахуванням усіх зв'язків та форм впливу, а отже, відповідно, і тих якостей, які об'єкт набуває в результаті взаємодії із зовнішніми подразами, в нашому

випадку – загрозами міжнародної безпеки. Тож вважаємо, що сучасний рівень наукових знань визначив необхідність нового погляду на ознаки колективної безпеки як зумовленого об'єктивною дійсністю явища.

Будь-яке правове явище, до яких, безспірно, належить і колективна безпека, може бути охарактеризовано з позиції форми та змісту. Формою є зовнішній вираз, тобто ті ознаки колективної безпеки, що сприймаються при її спостереженні «зі сторони», при аналізі діянь, в яких виражається активність суб'єктів міжнародного права. Зміст колективної безпеки складають відносини між суб'єктами міжнародного права, а також міжнародно-правові норми, якими вони керуються. Тобто, вважаємо, що потреба в модернізації знань про колективну безпеку зумовлює аналіз її змістовних та формальних ознак в якості нового підходу до наукового сприйняття до об'єкту дослідження.

Таким чином, слід навести власне авторське бачення організаційних, змістовних та формальних ознак колективної безпеки як альтернативного способу дослідження та сприйняття цього явища, що відкриває новий напрям в її пізнанні.

Перш за все слід розпочати з визначення поняття «колективної безпеки» як категорії міжнародного права. Правовим першоджерелом колективної безпеки є Статут ООН: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління нещастя війни... знову утвердити віру в основні права людини ... створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів ... сприяти соціальному прогресу й поліпшенню умов життя при більшій свободі ... виявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди, і об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру й безпеки, забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів, щоб збройні сили використовувалися не інакше, як у спільних інтересах, і використати міжнародний апарат для сприяння економічному й соціальному розвитку всіх народів, вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей» [2]. Таким чином, предмет колективної безпеки становить сукупність міжнародно-правових відносин і норм міжнародного права щодо колективних дій та заходів щодо підтримки міжнародного миру і безпеки, здійснюваних суб'єктами міжнародного права.

Отже, колективна безпека як категорія сучасного міжнародного права має такі ознаки:

1) вона є сукупністю міжнародно-правових норм (договірних і звичаєвих), які визначають специфічні форми і механізми взаємодії і співробітництва держав у сфері забезпечення міжнародної безпеки;

2) вона є обумовленим об'єктивними закономірностями розвитку міжнародного права комплексом взаємозалежних і погоджених явищ і процесів, які постійно відтворюються суб'єктами міжнародного права для забезпечення загальносвітового правопорядку;

3) безпосередньо реалізується в процесі взаємодії держав (насамперед членів ООН) та інших суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення стабільності і безпеки на основі Статуту ООН та інших міжнародно-правових актів у сфері міжнародної безпеки;

4) спирається на загальновизнані принципи міжнародного права;

5) забезпечується наявністю певних механізмів міжнародно-правового регулювання, зокрема норм імперативного характеру та засобів примусу;

6) характеризується відкритістю та прозорістю для всіх учасників міжнародно-правових відносин, що визнають її принципи.

Враховуючи, що право міжнародної безпеки є галуззю міжнародного публічного права, оскільки регулюється системою міжнародно-правових норм щодо підтримки міжнародного миру і безпеки в цілому [3, с. 416], то можна зробити висновок, що колективна безпека є інститутом права міжнародної безпеки, виходячи з того, що вона:

1) регулює не всю сукупність міжнародно-правових відносин в сфері підтримки загальносвітового правопорядку, а лише ту її частину, яку складають колективні дії суб'єктів міжнародного права;

2) здійснює особливе завдання в межах права міжнародної безпеки, а саме полягає в дотриманні суб'єктами міжнародного права юридичних зобов'язань щодо підтримки миру і безпеки;

3) має можливість формувати загальні поняття у власних межах, які допомагають забезпечувати безпрогальність реалізації відносин.

Таким чином, можна зробити висновок, що колективна безпека – це інститут права міжнародної безпеки, створений на базі міжнародно-правових норм (договірних і звичаєвих), який керується основоположними принципами міжнародного права, має на меті підтримання міжнародного миру і безпеки та існуючого загальносвітового правопорядку за допомогою колективних дій суб'єктів міжнародного права щодо реалізації механізмів примусу та санкцій стосовно порушників.

У поглядах вчених нерідко змішуються поняття колективної безпеки з поняттям системи колективної безпеки чи з міжнародною безпекою. Наприклад, В.Г. Шкунаєв стверджує, що «колективна безпека» – це система заснована на міжнародному договорі співробітництва держав щодо попередження та придушення порушень миру та актів агресії, здійснюваного у всезагальному та регіональному масштабах. У подальшому викладенні він також відмічає, що ознаки, які характеризують колективну безпеку, є ознаками системи колективної безпеки [4, с. 150].

А.В. Кудріцький вважав, що міжнародна безпека – це «система заходів, яка гарантує державам всіх континентів мир на основі поваги суверенітету, неподільності кордонів та територіальної цілісності, відмову від застосування сили чи погрози застосування сили, мирного вирішення спорів, невтручання у внутрішні справи» [5, с. 529]. У наведеному визначенні справедливо відмічено важливе значення захисту суверенітету і дотримання основних принципів міжнародного права з метою забезпечення міжнародної безпеки. Проте слід зазначити, що в радянській науковій доктрині поняття міжнародної безпеки та системи колективної безпеки часто змішувались та поєднувались в одному.

Так, можна стверджувати, що вищенаведені дефініції колективної безпеки відображають її більше як спільну діяльність держав щодо забезпечення міжнародної безпеки.

В.К. Собакін у монографії «Колективна безпека – гарантія мирного співіснування» пропонує таке визначення колективної безпеки: «У сучасному світі колективна безпека може вбачатись за гарантію мирного співіснування держав різних соціально-економічних систем. Міжнародно-правові принципи і організаційні форми колективної безпеки мають визначатись та будуватись у повній відповідності до принципів мирного співіснування» [6, с. 22–23]. У цьому визначенні поняття «колективної безпеки» автор пов'язує з проблемою розбросення і одночасно поєднує поняття колективної безпеки з поняттям системи колективної безпеки.

Так само не тотожними є поняття колективної безпеки та колективної самооборони. Про це вказує В.М. Репецький, зазначаючи, що: «... вони різняться за своєю правовою природою і між ними існують суттєві відмінності. Передусім

вони полягають у правових підставах утворення. Перші створюються відповідно до ст. 52 Статуту ООН, правовою основою створення других є ст. 51 цього ж документа. Різні правові підстави зумовили і функціональні відмінності між двома типами організації. Основним завданням оборонних блоків є захист від зовнішнього агресора, тоді як системи колективної безпеки повинні забезпечувати мир між членами такої системи. Тобто організації колективної безпеки здебільшого функціонально орієнтовані всередину, а організації колективної оборони – назовні. Існують також окремі технічні відмінності щодо обов'язку інформування Ради Безпеки відповідно до ст. 51 та ст. 54 Статуту ООН. Водночас у сучасних умовах обидва поняття є взаємовиключними, оскільки значна частина регіональних організацій містить також положення щодо колективної самооборони (наприклад, ОАД та ЛАД), а окремі оборонні союзи (як, наприклад, НАТО) можуть претендувати на роль системи колективної безпеки» [7].

На нашу ж думку, не слід також виділяти окремо таку категорію, як «система колективної безпеки», яка розуміється нами саме як «система» заходів і механізмів взаємодії держав щодо підтримки міжнародного миру і безпеки, а відтак є «системою» колективної безпеки.

Таким чином, можна стверджувати, що система колективної безпеки включає в себе такі елементи – засоби забезпечення загальносвітового правопорядку:

- 1) заходи щодо заборони погрози силою чи її застосування (п. 4 ст. 2 Статуту ООН);
- 2) заходи мирного вирішення міжнародних спорів (гл. VI);
- 3) заходи роззброєння (ст. 11, 26, 47);
- 4) заходи щодо використання регіональних організацій безпеки (гл. VIII), тимчасові заходи щодо усунення порушень миру (ст. 40);
- 5) примусові заходи безпеки без використання збройних сил (ст. 41), та з їх використанням (ст. 42).

Ми також погоджуємось із думкою багатьох вчених про те, що на даний момент і в рамках системи колективної безпеки можна говорити про сформованість двох підсистем – універсальної та регіональної колективної безпеки.

Слід підкреслити, що універсальна та регіональна системи забезпечення колективної безпеки взаємообумовлені і тісно взаємопов'язані як міжнародними правовими основами, так і процедурами діяльності. Універсальна система колективної безпеки базується на положеннях Статуту ООН. На думку вчених в Статуті ООН закладені підвалини загальносвітового правопорядку у вигляді системи колективної безпеки [8]. Дана система засновується, в першу чергу, саме на принципах і цілях ООН, закріплених в її Статуті.

Компетенція ООН у сфері підтримки міжнародного миру і безпеки розмежована між основними органами ООН, кожен з яких робить внесок у рішення практичних проблем і розвиток концептуальних аспектів даної галузі, і також досить широко розглядалась у науці міжнародного права, тому слід зауважити увагу лише на головних тезах.

Функція щодо підтримки міжнародного миру і безпеки покладена на Генеральну Асамблею і Раду Безпеки ООН, компетенція яких чітко розмежована. У Статуті ООН Генеральній Асамблеї відведено центральне місце як головного нарадчого, формуючого політику, і представницького органу ООН. Вона має широкі повноваження, в тому числі у сфері забезпечення міжнародної безпеки, що впливає зі ст. 10 Статуту ООН: «Генеральна Асамблея уповноважена обговорювати будь-які питання або справи в межах чинного Статуту або такі, що належать до повноважень або функцій будь-якого з органів, передбачених чинним Статутом, і, за винятками, передбаченими ст. 12, виносити рекомендації

Членам Організації Об'єднаних Націй або Раді Безпеки або і Членам Організації і Раді Безпеки з будь-яких таких питань або справ». Виняток із цього правила міститься в п. 1 ст. 12: «Коли Рада Безпеки виконає покладені на неї чинним Статутом функції стосовно будь-якого спору або ситуації, Генеральна Асамблея не може виносити ніяких рекомендацій відносно даного спору або ситуації, якщо Рада Безпеки не запитає про це». Таким чином, наведено положення п. 1 ст. 12 виключає будь-яку підпорядкованість Раді Безпеки Генеральній Асамблеї при реалізації своєї статутної компетенції. Більше того, незважаючи на загальну компетенцію Генеральної Асамблеї, її акти (резольюції, декларації тощо) мають рекомендаційний характер, крім чітко визначених нормативно внутрішніх питань ООН та власної процедури.

На Раду Безпеки ООН, яка складається з 15 держав, що діють від імені всіх членів ООН, п'ять з яких є постійними членами, покладається «головна відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки» (ст. 24 Статуту ООН). Компетенція Ради Безпеки в цій сфері визначається главами V (Рада Безпеки), VI (Мирне вирішення спорів), VII (Дії по відношенню до загрози миру, порушень миру та актів агресії), VIII (Регіональні угоди), XII (Міжнародна система опіки) Статуту ООН.

Рада Безпеки ООН має визначати в кожному конкретному випадку існування спору, «продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки» (ст. 33 Статуту ООН), спору чи ситуації, «яка може призвести до міжнародних незгод чи викликати спір...» (ст. 34 Статуту ООН), «існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії» (ст. 39 Статуту ООН).

Таким чином, Статут ООН проводить розмежування між вищезазначеними ситуаціями, а кваліфікація Ради Безпеки є правовою основою для його подальших дій і дій держав. Наділення Ради Безпеки правом кваліфікувати ситуацію – важливе положення, у зв'язку з тим, що безпосередні учасники конфліктів можуть розходитись у думках чи взагалі ухилятися від такої кваліфікації.

Особливої уваги заслуговують операції ООН із підтримання миру. Їх завдання зводяться до: а) розслідування інцидентів та проведення переговорів із конфліктуєчими сторонами з метою їхнього примирення; б) перевірки дотримання домовленості про припинення вогню; в) сприяння підтриманню законності і правопорядку; г) надання гуманітарної допомоги місцевому населенню; д) спостереження за ситуацією.

Отже, колективна безпека вимагає від держав реагувати на будь-які порушення миру і безпеки в будь-якому районі земної кулі; співпрацювати один з одним у забезпеченні та зміцненні міжнародного миру і безпеки; надавати допомогу, в тому числі і збройними силами, жертві агресії і утримуватися від надання допомоги державі-агресору, брати участь у спільних діях на основі Статуту ООН у цілях запобігання або ліквідації загрози миру, порушення миру та акту агресії.

Статут ООН зобов'язує держави, що входять до складу Організації, надавати максимальної допомоги операціям, здійснюваним ООН відповідно до свого мандату. За наявності рішення Ради Безпеки про економічну блокаду певної країни-порушника всі залучені в економічні відносини з останньою країною повинні слідувати його розпорядженням. Наочним прикладом цього можна назвати санкції, встановлені ООН щодо Іраку, до яких приєднались всі члени організації. Те саме можна сказати і щодо військових операцій, санкціонованих Радою Безпеки. Держави, в силу свого географічного і політичного становища втягнуті у сферу застосування санкцій, зобов'язані надати необхідні сили і ресурси санкціонованим військовим операціям.

Звідси випливає проблема, властива кожному союзу, – проблема міцності взаємних зобов'язань, взятих на себе його членами. Колективна безпека може бути досягнута при частковому роззброєнні держав, проте останні згодні на таке роззброєння, тільки маючи гарантію ефективності системи колективної безпеки. Це коло охоплює і співвідношення колективної безпеки і стабільності системи: ефективність колективної безпеки залежить від ступеня всезагальної стабільності, проте сама стабільність є функцією ефективності безпеки. Проте мова не можна стверджувати, що створення всеосяжної системи колективної безпеки принципово неможливо. Тим більше, що відмова від руху по цьому шляху не несе в собі нічого перспективного. Адже досягнення навіть часткових, невеликих результатів, спрямованих на побудову безпеки для всіх, покращує ситуацію в міжнародних відносинах. Але слід зауважити, що дана концепція має й інші недоліки.

Право вето, дійсно, – далеко не ідеальний інструмент для вироблення і прийняття узгоджених рішень. Але до тих пір поки в системі ООН не вдасться виробити більш досконалого механізму стримувань і противаг, саме право вето виконує цю роль в умовах постійного тиску на країни, які обираються в нього лише на дворічний строк. Можливо, що саме використання даного інструменту буде стимулювати інтенсивні пошуки легітимних шляхів вирішення конфлікту в Косово. Невідповідність ООН новим вимогам у сфері безпеки пов'язана з іншою обставиною, а саме протиріччям між тим, що проголошується в Статуті ООН, з одного боку, і тим, що відбувається в дійсності.

Як підкреслюється в Хартії Європейської безпеки, прийнятої в Стамбулі в листопаді 1999 р., «...стало більш очевидним, що загрози нашій безпеці можуть бути наслідком конфліктів як між державами, так і всередині держави» [9]. Таким чином, можна назвати *головну проблему системи колективної безпеки: її неспроможність у теперішньому стані реагувати на існуючі загрози.*

Регіональні системи безпеки також є складовою частиною системи колективної безпеки. Регіональні угоди і органи і їх діяльність повинні бути сумісні із цілями і принципами Статуту ООН. Головними в системі регіональних заходів колективної безпеки є заходи мирного вирішення міжнародних суперечок. Примусові заходи можуть вживатися регіональними організаціями тільки за рішенням Ради Безпеки і під його керівництвом, за винятком заходів стосовно колишніх ворожих держав. Спільні дії держав на основі їх права на колективну самооборону можливі для надання допомоги, в тому числі збройної, державі, що зазнав збройного нападу. Договори про взаємодопомогу на випадок збройного нападу можуть бути укладені попередньо на двосторонній або багатосторонній основі. Регіональні системи безпеки передбачають надання допомоги державі – члену регіональної організації в разі вчинення на нього збройного нападу.

Основні ознаки регіональних систем колективної безпеки:

- 1) закріплення обов'язків учасників договору вирішувати спори між собою виключно мирними засобами;
- 2) обов'язок учасників надавати індивідуальну чи колективну допомогу державі, яка піддалася збройному нападу чи акту агресії;
- 3) обов'язок негайно сповіщати Раду Безпеки про прийняті заходи колективної оборони;
- 4) вони діють в межах суб'єктів договору та регіону.

Проблеми взаємодії регіональних організацій з Радою Безпеки завжди були актуальними об'єктами дискусії в рамках ООН; щодо них був прийнятий ряд резолюцій ГА ООН. У відповідності до ст.53 Статуту Рада Безпеки ООН використовує, де це доречно, регіональні угоди або органи для примусових дій під її керівництвом. Проте ніякі примусові дії не вживаються в силу цих регіональних угод або регіональних

органів, без повноважень від Ради Безпеки, за виключенням заходів, пов'язаних із відбиттям нападу на одну з держав-учасниць регіональної системи колективної безпеки.

Серед найбільш авторитетних регіональних організацій у системі колективної безпеки слід зазначити Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), Асоціацію держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Шанхайську організацію співробітництва (ШОС), Організацію ісламського співробітництва (ОІК), Ліга Арабських Держав (ЛАД), Організацію Американських Держав (ОАД), Африканський Союз (АС) та інші.

Висновки. Отже, однією із центральних парадигм у рамках підтримання загальносвітового правопорядку є система колективної безпеки. На це вказує К.А. Бекашев: «Міжнародне право має піднятися на ще вищу ступінь: воно має стати правом всезагальної безпеки колективної відповідальності держав перед людством» [10].

До створення такої системи людство пройшло довгий і нелегкий шлях. Незважаючи на той факт, що система колективної безпеки наразі не є досконалою, потребує змін та усунення недоліків в механізмах її реалізації, вона є основою сучасного загальносвітового правопорядку, а відтак потребує захисту та дотримання за допомогою заходів, здійснюваних Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки, а також усіма регіональними організаціями щодо підтримки міжнародного миру і безпеки.

Можна також стверджувати, що система колективної безпеки потребує прийняття не тільки нових договорів, а розробки цілого ряду міжнародно-правових документів у всіх сферах міжнародних відносин: військовій, економічній, екологічній, космічній, енергетичній, інформаційній тощо. Також важливо посилювати міжнародну інституційну боротьбу з новими загрозами та викликами системи – створювати експертні та міждержавні органи, комісії і комітети з незалежними експертами, адже від дій міжнародного співтовариства в найближчому майбутньому може залежати доля людства.

Список використаної літератури:

1. Ржевська В.С. Підходи до визначення колективної безпеки: порівняльний аспект / В.С. Ржевська // Порівняльно-правові дослідження. Україно-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – № 2 – 2010. – С. 33–38. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://valyazhevskaya.wordpress.com/2011/08/14/collective-security-comparative/>.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.
3. Дроздова Ю.В. Поняття права міжнародної безпеки / Ю.В. Дроздова // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 3. – С. 413–417.
4. Шкунаев В.Г. Организация Объединенных Наций в современном мире / В.Г. Шкунаев. – М., 1976. – 348 с.
5. Українська радянська енциклопедія. – Т.6. – К., 1981. – 552 с.
6. Собакин В.К. Коллективная безопасность – гарантия мирного сосуществования / В.К. Собакин. – М., 1962. – 517 с.
7. Репецкий В.М. Міжнародне публічне право / В.М. Репецкий // Знання, 2012. – С. 437. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/65408-193-universalna-sistema-kolektivno-bezpeki-v-ramkah-oon.html>.
8. Мовчан А.П. Международное право и мировой порядок / А.П. Мовчан // Московский журнал международного права. – М., 1993. – № 2.
9. Хартія Європейської безпеки // Наука і оборона. – 2000. – № 1.
10. Международное публичное право / отв. ред. К.А. Бекашев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 784 с.